

Izabela Duraj-Nowosielska

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Władysław Cyran

1. Biogram

Urodził się 16 marca 1923 roku na Lubelszczyźnie, zmarł 23 grudnia 2016 roku w Łodzi. Lata okupacji spędził w Siedlcach, po wojnie zdał tam maturę i wyjechał na studia polonistyczne do Łodzi. W 1950 roku obronił na Wydziale Humanistycznym UŁ pracę magisterską pt. „Ślady iloczasu w głównych zabytkach języka polskiego XIV i XV wieku”, której promotorem był Zdzisław Stieber (na jej podstawie w 1952 roku ukazał się artykuł w BPTJ). Po studiach pracował jako asystent, a następnie adiunkt, docent i profesor w Zakładzie Języka Polskiego UŁ. Prowadził zajęcia m.in. z gramatyki scs, językoznawstwa ogólnego, kultury języka oraz gramatyki opisowej i historycznej jęz. polskiego; wypromował stu kilkudziesięciu magistrów i kilku doktorów. W 1960 roku obronił pracę doktorską pt. „Gwary polskie w okolicach Siedlec”, w 1966 roku uzyskał zaś stopień doktora habilitowanego na podstawie rozprawy „Przysłowki polskie. Budowa słowotwórcza” (1967), wyróżnionej nagrodą ministerialną II st. W 1977 roku został profesorem nadzwyczajnym, w 1990 roku – profesorem zwyczajnym. W latach 1969–1972 W.C. pełnił funkcję prodziekana, a w latach 1972–1975 i 1978–1981 – dziekana Wydz. Filologicznego UŁ; od 1984 do 1987 roku był prorektorem UŁ ds. nauki, a od roku 1987 do 1993, kiedy to przeszedł na emeryturę – kierownikiem Katedry Współczesnego Języka Polskiego. Był też sekretarzem Wydz. I Łódzkiego Towarzystwa Naukowego i członkiem redakcji Rozpraw Komisji Językowej ŁTN, a także redaktorem Wydawnictw Filologicznych UŁ oraz – dwie kadencje – członkiem Komitetu Językoznawstwa PAN. Uehonorowany licznymi nagrodami za działalność naukową, organizacyjną, dydaktyczną i wychowawczą, całe życie pozostawał bezpartyjny.

Zainteresowania naukowe W.C. skupiały się głównie wokół historii języka polskiego oraz dialektologii, ze szczególnym uwzględnieniem słowotwórstwa, a także wokół morfologii, składni polszczyzny współczesnej oraz zagadnień poprawnościowych. Prace diachroniczno- i dialektologiczno-słowotwórcze obejmują m.in. wspomniane rozprawy doktorską (1960), habilitacyjną (1967) oraz monografię (1977), w której autor zestawia w systematyczny sposób formanty gwarowe i ogólnopolskie, określając na tej podstawie tendencje rozwojowe

słowotwórstwa gwarowego (1974, 1975, 1981, 1982a). W.C. uczestniczył też w przygotowywaniu „Małego atlasu gwar polskich” opracowywanego w Pracowni Dialektologicznej Zakładu Języka Polskiego PAN. Z innych prac diachroniczno-gramatycznych (por. np. artykuły 1961b, 1973, 1984), a synchroniczno-gramatycznych – (1961a, 1970ab). Kwestie poprawnościowe poruszane są np. w pracach (1976, 1982b, 1983, 1988).

2. Gramatyka (poglądy, osiągnięcia)

Podstawowe, historycznojęzykowe i dialektologiczne zainteresowania badawcze W.C. wpłynęły też w znacznej mierze na sposób, w jaki postrzegał on współczesny język ogólny: obserwowane przez siebie zjawiska ujmował najczęściej pod kątem ewolucyjnym, tj. z jednej strony starał się odpowiedzieć na pytanie, co doprowadziło do danego stanu rzeczy, z drugiej strony na tej podstawie wysuwał hipotezy określające główne tendencje rozwojowe w danym zakresie. Zob. np. artykuł o wychodzącym z użycia bezokoliczniku w czasie przyszłym złożonym (1961b), gdzie przyczyn zanikania tej formy upatruje się m.in. w preferowanej przez użytkowników specjalizacji rodzajowej form dawnego imiesłowu (-*t-*), albo głos w dyskusji (1961a) na temat funkcji bezokolicznika w połączeniach typu *można zrobić*, w której autor odwołuje się do wcześniejszej ich postaci (*rzecz jest można zrobić* ≈ *możliwa do zrobienia*), z czym z kolei polemizuje Zenon Klemensiewicz w tym samym tomie. Wydzwięk diachroniczny mają także prace dotyczące kultury języka, o charakterze bardziej opisowym i wyjaśniającym niż normatywnym (1982b). W.C. wprost twierdzi, że szerzenie się określonego typu błędów językowych to przejaw ogólniejszych tendencji rozwojowych, dlatego – jak postuluje – należałoby patrzeć na takie usterki „bardziej liberalnie” (dotyczy to np. form kontaminacyjnych typu *wykonywuję* czy innych innowacji morfologicznych). W innej pracy (1984) poddaje szczegółowemu badaniu piętnowane w normie wzorcowej formy typu *kupię ci lizaka, poproszę gwoździa, skaleczył palca*, próbując dociec, jakie są przyczyny ich wzrastającej popularności; wymienia tu: zasadniczo nieprecyzyjny podział na rzeczowniki żywotne i nieżywotne, z dużą liczbą wyjątków (w postaci nazw tańców, gier, marek samochodów), odczuwaną ekspresywność tego rodzaju form sprzyjającą użyciu w mowie potocznej, a także – przez mechanizm analogii – obecność utartych połączeń typu *dać drapaką, dostać kosza* oraz powszechne stosowanie dopełniacza cząstkowego i form dopełniacza po przeczeniu. W świetle tych faktów szerzenie się omawianych form należy zdaniem W.C. uznać za zrozumiałe, zwłaszcza że analogiczną tendencję zauważa się w gwarach. Z kolei czysto synchroniczne podejście do opisywanych zjawisk językowych prezentowane jest np. w cz. 2. artykułu (1961a), gdzie rozważa się status składniowy połączeń rzeczowników z liczebnikami (typu *pięć jabłek*), czy w artykule (1970a), w którym autor uzasadnia (w polemice z Zenonem Klemensiewiczem), że zdania wynikowe pozostają ze swoim poprzednikiem w relacji podrzędności, a nie współrzędności (są więc w istocie identyczne ze zdaniami skutkowymi).

Do najważniejszych prac teoretycznych należy pierwsza na gruncie polskim monografia o słowotwórstwie przysłówków (1967). Słowotwórstwo pojmowane jest przy tym stricte diachronicznie, utożsamiane z formowaniem się wyrazów w procesie historycznym. Bardzo obszerny materiał językowy (obejmujący również formy wymarłe) został pogrupowany według typu formacji na adwerbia odzaimkowe, utworzone przez dodanie do rdzenia sufiksu

lub partykuły (np. *ówdzie, kędy* czy zrosty typu *tamtędy*), odrzeczownikowe (np. *omackiem, żywcem*), od wyrażen przyimkowych (*na oklep, z dala, od niechcenia*), odrzeczownikowe złożone (*podówczas, natenczas*), odczasownikowe (*samopas*), odliczebnikowe (*trzykroć*) oraz – najczęstsze – formacje odprzymiotnikowe, pierwotnie powstałe w wyniku skostnienia form przypadkowych B. lub M. (które to formy funkcjonowały już później jako sufiksalne, na zasadzie analogii). W.C. stanowczo przeciwstawia się zaliczaniu do przysłówków żywych form przypadkowych rzeczowników takich jak *w górę, w bok*, uzasadniając to – w tym wypadku – obecnością w języku osobnych wyrazów *góra, bok* o znaczeniu przestrzennym, obok znaczeń konkretnych. Sam przysówek rozumiany jest jako część mowy nieodmienna (formy st. wyższego i najwyższego uznawane są za odrębne formacje), mająca samodzielną „treść znaczeniową” (czym odróżnia się od partykuły) i prymarnie będąca określeniem czasownika. Na uwagę zasługuje szczegółowa prezentacja kryteriów decydujących o przynależności wyrazu do tej klasy: 1. akcent (*`naprzód* vs. *na `przód*, *`naraz* vs. *na `raz*); 2. obecność modyfikacji znaczeniowych (sens przenośny względem podstawy: *naprzód* ‘najpierw’; *powoli* ‘wolno’, pierwotnie *po-woli* ‘według woli’); 3. brak możliwości wstawienia określenia przymiotnikowego lub rzeczownikowego (*naprzód* vs. *na przód*, *na sam przód*); 4. użycie formy przypadkowej innej niż przewidzianej systemowo (jak *dotychczas*). Jeśli chodzi o adverbialne określenia przysłówków i przymiotników, W.C., podejmując myśl Jana Safarewicza co do realizowania przez dwa ostatnie przysłówkowej kategorii stopnia (u Safarewicza rozumianej jednak na sposób fleksyjny), zauważa, że ich rola zbliżona jest do roli przedrostków i przyrostków (por. *niezwykle miły* i *prze-miły* itp.); podkreśla przy tym, że określane przez przysłówki wyrazy inne niż czasowniki najczęściej występują w funkcji orzecznika, co zbliża je do czasowników. Idea ta była potem rozwijana w polskich opracowaniach z tego zakresu (→ PRZYSŁÓWEK). Określanie przymiotników i przysłówków jest więc dla przysłówków wtórne, podobnie jak określanie rzeczowników w strukturach typu *strzał z bliska, trochę głupiec, droga donikąd* – pierwszy typ wynika z przekształcenia czasownika w rzeczownik, w drugim rzeczownik tak czy inaczej wskazuje na cechę, trzeci interpretowany jest za pomocą elipsy.

Teoretyczną wykładnię tego, jak należy pojmować zakres poszczególnych dziedzin słowotwórstwa (współczesnego, gwarowego i historycznego), W.C. zawarł w późniejszej pracy (1981a). Konsekwentnie trzymał się wizji słowotwórstwa jako dziedziny inherentnie diachronicznej, dlatego postulował, by słowotwórstwo współczesne obejmowało wyłącznie wyrazy utworzone współcześnie za pomocą formantów produktywnych (neologizmy). Pozostałe formy, nawet jeśli w intuicji użytkowników języka są motywowane, w naukowy sposób – co autor podkreślał w duchu młodogramatyków – mogą być analizowane jedynie pod kątem historycznym; podobnie słowotwórstwo gwarowe obejmować ma tylko słowa powstałe w gwarach, a nie słowa języka ogólnego w nich używane. Najszerzy zasięg ma więc słowotwórstwo historyczne, w którym rozpatruje się cały zasób słów języka od czasów najdawniejszych po współczesność. Taka wizja słowotwórstwa współczesnego pozostaje zatem w kontrze do prac Renaty Grzegorzyczkowej i Jadwigi Puzyniny, które opierają się na pojęciu motywacji synchronicznej, odwołującej się do poczucia językowego użytkowników. Zdaniem W.C. takie podejście prowadzi do bardzo wątpliwych interpretacji, wynikających m.in. z przecenienia czynnika semantycznego; z jednej strony skutkuje to uznaniem słów takich jak *samochód* za niepodzielne, z drugiej strony parafrazowaniem słów takich jak *brodacz*; tymczasem *brodacz*,

tak jak np. *bogacz*, należy do słów, które „powstały przed wiekami i nie zostały utworzone po raz wtóry, niezależnie od tego, jak są obecnie pojmowane” (1967: 26).

W.C. interesował się też zapożyczeniami z języków obcych, zarówno w języku ogólnym, jak i gwarach. Systematycznej klasyfikacji mechanizmów ich przyswajania poświęcił artykuły – odpowiednio – 1974 i 1975. Wreszcie wspomnieć należy o propozycji klasyfikacji części mowy (1970b), gdzie zwraca się uwagę na to, że procedury podziału mogą dać różne wyniki w zależności od tego, jakiemu kryterium da się pierwszeństwo; sam W.C. opowiada się za przewagą kryterium morfologicznego, w związku z czym – poza przypadkami oczywistej homonimii – sprzeciwia się praktyce przypisywania wyrazu do dwóch różnych klas. Uzasadnia ponadto włączenie imiesłówów przymiotnikowych do klasy przymiotników (traktując ówczesny przepis ortograficzny o ich rozdzielnej pisowni z *nie* jako „nieżyciowy”).

→ SŁOWOTWÓRSTWO, PRZYŚLÓWEK, CZĘŚCI MOWY I ICH KLASYFIKACJE

Najważniejsze publikacje

- W.C. 1952. „Ślady iloczasu w głównych zabytkach języka polskiego XIV i XV wieku”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 9: 1–21.
- W.C. 1955. „Oznaczenie tylnej nosówki przez «u» w niektórych zabytkach języka polskiego XV i XVI wieku”. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN* 3: 87–112.
- W.C. 1960. *Gwary polskie w okolicach Siedlec*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- W.C. 1961a. „Dwa drobiazgi ze składni polskiej. 1. Funkcja składniowa bezokolicznika w wypowiedzeniach typu «można zrobić». 2. Połączenia typu «pięć jabłek, kilka koszy» pod względem składniowym”. *Język Polski* 41(1): 70–71.
- W.C. 1961b. „Dlaczego giną w języku polskim formy czasu przyszłego złożone z bezokolicznikiem”. *Język Polski* 41(3): 223–224.
- W.C. 1967. *Przysłówki polskie. Budowa słowotwórcza*. Łódź: ŁTN.
- W.C. 1970a. „O tzw. wypowiedzeniach współrzędnych wynikowych we współczesnej polszczyźnie”. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN* 15: 173–176.
- W.C. 1970b. „O częściach mowy w języku polskim”. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN* 16: 59–66.
- W.C. 1972. „Kilka uwag o poprawnej wymowie polskiej”. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN* 18: 5–9.
- W.C. 1973. „Pochodzenie samogłoski «a» w sufiksie nazwy «Warszawa»”. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN* 19: 5–6.
- W.C. 1974. „Mechanizm zapożyczenia wyrazów w języku polskim”. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN* 20: 23–37.
- W.C. 1975. „Procesy językowe w przejmowaniu wyrazów obcych przez gwary (na materiale polskim)”. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN* 21: 5–41.
- W.C. 1976. „O omyłkach graficznych”. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN* 22: 35–39.
- W.C. 1981. „Słowotwórstwo historyczne a słowotwórstwo współczesne i słowotwórstwo gwarowe”. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN* 27: 23–28.
- W.C. 1982a. „Integracja gwar z językiem literackim”. W *Język i językoznawstwo polskie w sześćdziesięciolecie niepodległości (1918–1978)*. *Materiały konferencji naukowej*. Warszawa, 25 października 1978, red. J. Rieger, i M. Szymczak. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 65–69.

- W.C. 1982b. „Błędy językowe a tendencje rozwojowe języka”. *Prace Filologiczne* 31: 345–348.
- W.C. 1983. „O błędach językowych”. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN* 28: 5–9.
- W.C. 1984. „Przyczyny szerzenia się w l. poj. deklinacji męskiej form dopełniacza w funkcji biernika”. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN* 30: 17–21.
- W.C. 1988. „Wydawnictwa poprawnościowe wobec zmian w języku polskim”. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica* 18: 23–38.

Literatura podmiotowa

- Kudra, B. 2018. „Profesor Władysław Cyran (16.03.2023–23.12.2016)”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 74: 7–11.
- Umińska-Tytoń, E. 1999. „Z przeszłości polonistycznego językoznawstwa w Uniwersytecie Łódzkim”. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica* 38: 105–141.